

Turda este o veche așezare din perioada daco-romană, cu denumirea inițială de Potaissa, situată în zona central nordică a României. În perioada medievală a fost sediul dietelor principatului transilvan, iar ulterior reședință a comitatului Turda. Componentă a Imperiului Austro-Ungar până la Primul Război Mondial, Turda a devenit, din 1925, reședința județului cu același nume. În acest important centru comercial și de exploatare a sării miniere, evreii au primit dreptul de a se așeza abia la mijlocul sec. XIX. În Conscripția generală a evreilor din Marele Principat al Transilvaniei, întocmită în 1779, sunt menționate la Turda doar 5 familii evreiești. La 1857 sunt menționați 65 de evrei, ulterior creșterea populației fiind determinată de sporul natural, colonizare și imigrare. Conform Conscripției de la 1813, în Transilvania predominau evreii ocupați în producerea și vânzarea băuturilor (64,3% dintre ocupații la Turda), comercianții și arendașii. La 1853, în Turda evreii construiesc fabrica de spirt.

După emanciparea acordată evreilor din Imperiul Austro-Ungar, la 1867, statistica populației indica la 1870 un număr de 164 evrei la Turda. În această perioadă, comunitatea condusă de rabinul Fülöp Wesel ridică prima sinagogă. Rabinului îi vor succeda apoi fiul său, Ben-Zion Albert Wesel, iar după 1938, rabinul Joseph Adler. Aceștia din urmă au deținut funcția de președinte al biroului central al organizației comunității ortodoxe din Transilvania. Sec. XX implică o creștere a membrilor comunității la 326 în 1900, 482 (3,5% din total) în 1910, atingând 852 de persoane în 1930 (4,2%).

Comunitatea adoptase orientarea ortodoxă, în urma Congresului evreilor din Ungaria și Transilvania (1868-1869). În perioada interbelică la Turda se edita publicația religioasă ortodoxă *Hoemesz*.

În perioada interbelică, evreii au avut o contribuție majoră la dezvoltarea comercială și industrială a localității. Comunitatea deținea o chevra kadisha, o talmud tora, baie rituală, iar la 1938 întreținea o școală elementară. În anii 1921-1926 se construiește sinagoga pe locul unui lăcaș mai vechi. În 1936, se constituie o asociație de ajutorare a evreilor săraci pentru a sprijini evreii aflați în tranzit, cei mai mulți proveniți din Maramureș și sărăciți de criza economică. Funcționa aici și o organizație sionistă.

După anexarea Transilvaniei de nord la Ungaria, în vara anului 1940, Turda a rămas în cadrul granițelor românești. Au avut loc aici jafuri sistematic organizate de către bandele legionare locale. În toamna anului 1941, după evacuarea la Turda a evreilor din zonele rurale, comunitatea trimite Federației o notificare prin care solicita prelungirea termenului de depunere a efectelor pentru constituirea stocului de îmbrăcăminte. Cei peste 1800 de evuați se aflau în imposibilitatea de a a-și procura actele care stabileau venitul anual, în raport cu care se determina cantitatea de efecte ce trebuia predată.

În 1942, cu tot cu evreii din așezările rurale din zonă care s-au refugiat la Turda, populația evreiască atinge 1805 persoane. În 1943, aici s-a creat un centru pentru evreii refugiați din Ungaria, Polonia și Slovacia care înlesnea trecerea graniței și transportul spre București și Constanța către îmbarcarea spre Palestina. Arie Hirsch-Eldar, secretarul mișcării tineretului sionist din Transilvania a fost unul dintre cei ce au coordonat salvarea refugiaților. Turda era unul dintre cele mai importante puncte de trecere a frontierei. În toamna anului 1940 și mai ales la începutul anului 1944, unele cercetări estimează trecerea prin acest punct vama la 1200-1500 refugiați. Comunitatea depunea mari eforturi pentru a-și îndeplini obligațiile impuse de Centrala evreilor. Astfel, la finalul anului 1942, secția financiară trimitea dovada achitării integrale a taxelor impuse, precum și propunerea de buget pentru anul următor. În același timp, se trimitea lista nominală a celor 67 de evrei din Turda care plățiseră suma echivalentă muncii la zăpadă. În vara anului 1943, Oficiul județean Turda transmitea Centralei evreilor situația grea a populației

care implica mari dificultăți în plata taxelor impuse. Era vorba mai ales despre cei peste 1000 de evacuați evrei din care jumătate trăiau exclusiv din ajutoare, dar și de evreii concentrați a căror întreținere revenea evreilor turdeni. În septembrie 1943, Oficiul înainta o serie de cereri de scutire sau reducere a taxei pentru eliberarea carnetelor de scutire de la munca obligatorie și permiterea exercitării profesiei.

După război, comunitatea a intrat în declin ca urmare a masei de evrei care a emigrat.

Surse:

Arhiva CSIER, dosar III – 496, f. 3, 31-32, 73, 113; dosar III – 161, f. 333.

Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania în epoca emancipării. 1790-1867*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 21 și urm.

Matatias Carp, *Cartea Neagră. Fapte și documente. Suferințele evreilor din România. 1940-1944*, volumul 1, *Legionarii și rebeliunea*, București, Atelierele grafice Socec & Co., 1946, p. 182.

Gershon David Hundert (ed.), *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, vol. 1, Yale University Press, 2008, p. 1923.

Zoltán Tibori Szabó, *Frontiera dintre viață și moarte. Refugiul și salvarea evreilor la granița româno-maghiară (1940-1944)*, București, Compañia, 2005, pp. 97, 103.

[Anca Filipovici]